

Снешка ЛАКАЛИСКА
Музеј на град Скопје

ПРЕДАНИЕ ЗА “ЧЕСНОТО ДРВО” НА ПОКЛОНИЧКИТЕ ИКОНИ “ЕРУСАЛИМИ” ВО МАКЕДОНИЈА, XIX ВЕК

(Клучни зборови: поклонички икони, ерусалими, цркви, манастири, предание, чесно дрво, крст, грев, Аврам, Лот, ѓаволот, вода, Соломон, мажи)

Сл.1. “Предание за Чесното дрво”, 1813 година, непознат автор, ерусалимска школа, црква Св.Недела, Битола, (Фото Д. Димески)

Апстракт: Темата на овој труд е преданието за Чесното дрво сликано на големите поклонички икони “ерусалими”. Композицијата е инспирирана од средновековното апокрифно предание за престанот на старозаветниот Лот и искупувањето на гревот, кое се доведува во врска со Чесното дрво, кралот Соломон и крстот на кој е распнат Исус Христос.

Тематската содржина на поклоничките икони наречени ерусалими изобилува со иконографски теми посветени на искупувањето на гревовите. Во средниот век, врз основа на библиските настани од Стариот завет, од Постанокот (Мој. I 19,30-38;) а во врска со Лотовото пијанство и гревот со неговите две ќерки, се создало едно извонредно апокрифно предание за Чесното дрво, кое во светиот град Ерусалим добило своја илустрирана верзија во повеќе епизоди. Оваа предание ние имаме можност да го проследиме на ерусалимите од XIX век, сочувани на просторот на Македонија.¹ Во христијанската симболика “Животворното дрво” е “Крстот”, кој го заменува старозаветното Дрво на спознанието на доброто и злото во зем-

скиот рај (Лексикон, 1979).² Според учењето на Стариот завет, “Дрвото на животот” е победоносен симбол, кое Господ го посадил во рајот и чии плодови обезбедувале бесмртност (1 Мој. 2:3, 22; Откр. 2:7, 22:2). Ова предание во литературата се среќава како “Предание за Животворното дрво” или “Предание за Крсното дрво” (Јакович-Тошиќ, 2007).³ Бидејќи Стариот завет претставува појдовна основа на Новиот завет, преку презентирањето на старозаветните настани се открива и се толкува симболиката на новозаветната историја (М.Јакович-Тошиќ, 2007).⁴ Нивната содржина ја сочинувал прераскажан старозаветен текст со извесни дополнувања, во кои влегуваат настаните

² *Leksikon ikonografije, liturgikei simbolike zapadnog kršćanstva*, Zagreb 1979, 130.

³ М., Јакович-Тошиќ, *Кирилometодиевски книжевни проекции*, Скопје 2007, 133-142. (Легендарните и апокрифните раскази ги составиле јудејските писатели, тие водат потекло од старата еврејска религиозна литература, всушност, тоа се тајни книги што обработувале иста тематика како и старозаветните книги. Се среќаваат во византиските хроники, а биле омилени и често препишувани и од средновековните и доцно-средновековните словенски автори)

⁴ М., Јакович-Тошиќ, *Кирилometодиевски книжевни проекции*, 139. (Овие текстови се собрани во посебен литературен жанр т.н. зборници - палеа, кои претставуваат теолошко-полемички состав, во кој се толкуваат изложените библиски настани, чија тенденциозна идеја е дека уште од старозаветните настани треба да се согледа вистинитоста и надмоќта на христијанските погледи).

¹ Првите ерусалими во Светата земја датираат од крајот на XVII век, а на просторот на Македонија, од 35 регистрирани, за најстар се смета ерусалимот во манастирската црква Св. Богородица, Трескавец, кај Прилеп, подарен од Хаџи-папа Сава, јеромонах на Бигорскиот манастир, датиран во 1800 година, а сликан од зографот Јанко Тодорович.

Сл.2. “Предание за Чесното дрво”, 1818 година, непознат автор, ерусалимска школа, црква Св.Богородица, с. Модрич, Струга (Фото, С. Цветковски)

од создавањето на светот до времето на цар Давид или Соломон.⁵ Истите добиле свое илустрирано толкување и во христијанската уметност, а особено во центарот на христијанството Ерусалим. Изворот за “Преданието за Чесното дрво” или “Преданието за Животворното дрво” произлегува од Логовиот престап, некои настани во врска со Соломон и за градењето на Ерусалимскиот храм, а се поврзуваат со верзиите за Чесниот крст. Според едно предание праведниот Лот, кого Господ го спасил од Содом, зел со себе од градот три семиња (А. Михајловски, 2005).⁶ Ова апокрифно предание е присутно и во македонските пишува-ни средновековни текстови, познато како штипска приказна. На просторот на Македонија преданието за Чесното дрво го среќаваме во два региона забележани како “штипска и прилепска приказна” (В. С.-Антиќ - Д. Драгојловиќ, 1990)⁷ Според Прилепското предание “За да му биде простен гревот на Лот, од планината требало да исече дрва, да нагори три гламји, да ги засади и три години да ги полева по трипати.” (М. Цепенков, 1972).⁸

⁵ М., Јакимовска - Тошић, . . . 133.

⁶ Аци А. Ф., Михајловски, *На ацилак во Светата земја*, Скопје 2005, 58- 59. Едното семе било од кеदार, другото од кипарис, а третото од шимшир. Семињата изникнале и од нив пораснале три стебла, но бидејќи биле многу близу засадени тие се соединиле меѓусебно и оформиле едно големо стебло. На тоа место, т.н. Долина на Чесниот Крст, е изграден манастир наречен црква на Светиот крст, познат како Лотова црква. Се наоѓа во Нов Ерусалим и е оддалечен 3 км од стариот дел на Светиот град.

⁷ В., Стојчевска-Антиќ, Д., Драгојловиќ, *Митологумена на средновековната кирилска писменост*, Скопје 1990, 184. (Во штипското предание за Чесниот крст се обединети повеќе епизоди. Во првиот дел умира Адам. Неговите деца донесле три семки од рајското живо дрво и ги посадиле кај главата на Адам. Од нив израснале три дрвја чии врвови се споиле. Од тоа дрво Лот морал да нагори три гламји и да ги посади. Кога дрвјата пролистаа нему му биле простени гревовите).

⁸ М., К., Цепенков, *Народни приказни-легенди*, кн.4, Скопје, 1972, 27; (Меѓутоа, три години ѓаволот што се појавувал во разни облици ја пиел водата, но на крајот Господ се сожалил на Лота и го натерал ѓаволот да рече - Бог да прости. Лот радосен отрчал кај гламји-

На големите икони на платно ерусалими, ова апокрифно предание се слика во повеќе епизоди, а првата епизода соодветствува на верзијата според новозаветниот апокриф ”За Чесниот крст и за двата разбојника”,⁹ во кој се објаснува првата епизода: ”Аврам му ги предава трите гламји на Лот”.¹⁰ Лот не можејќи да го понесе товарот за гревот со двете ќерки, се исповедал пред својот роднина Аврам. Кога слушнал за ужасниот грев, Аврам сакал да го казни и го испратил Лот кај реката Илој да донесе три гламји од вечниот оган. Кога Лот ги донел гламјите, зачудениот Аврам му ги предал и му наредил да ги засади на возвишено место и да ги полева по трипати на ден. Кога Лот ги примил гламјите Аврам го испратил со пораката “Кога ќе разлистаат гламјите тогаш ќе ти биде простен гревот”.¹¹ Првата епизода на просторот на Македонија ја среќаваме само на три ерусалими во црквите Св.Недела, Битола, од 1813 година (сл.1), Св.Богородица, с. Модрич, од 1818 (сл.2) и во Св.Богородица, Битола, од 1830 година (сл.3). На битолскиот ерусалим во црквата Св. Недела од 1813 година, Аврам и Лот се претставени како белокози старци со долги коси и бради. Аврам седи на дрвен стол со наслон со волутест завршок, во окер туника со ореол околу главата. Пред него стои Лот во портокалова туника и сино-сива наметка, со рацете испружени напред за да ги прими трите гламји, насликани како три поединечни гранки(цепеници).

На ерусалимот од црквата Св. Богородица, с.Модрич, (1818) во оваа епизода Аврам седи на

те, исцедил три капки вода од кожениот мев и гламјите пролистаа)

⁹ *Апокрифи новозаветни, Стара српска књижевност у 24 књиге*, књ.23, II том, Београд 2005, 221. Сит, синот на Адам и Ева, пред смртта на татко му ја дознал неговата болка. Отишол пред рајот и силно заплакал. Архангелот му донел дрво од кое јадел Адам. И му рекол: “Еве го дрвото што ги простува гревовите”... Кога Сит го однел кај Адама, тој рекол: “Ова е дрвото поради кое бев истеран од рајот”.

¹⁰ *Апокрифи новозаветни*, 226 според овој апокриф, од дрвото што му го дал архангелот на Сит бил запален оган кај реката Илој, кој траел вечно, а бил чуван од лути сверови.

¹¹ На истото место.

Сл.3. “Предание за Чесното дрво”, 1830 година, непознат автор, ерусалимска школа, црква Св.Богородица, Битола

дрвен престол со висок наслон, кој во долниот дел пластично е декориран со буквата “X” која го дели просторот на четири еднакви триаголници. Аврам е стар, со долга бела коса и брада, облечен во долга окер туника и во рацете ги држи трите нагорени гламји кои имаат трапезоидна форма, наредени една врз друга. Лот стои пред него свртен налево, со испружени рацете за да ги прими гламјите. Лот е претставен во стоечки став, стар со долга бела коса, брада и мустаки, облечен во црвена долга туника, сива куса наметка, со рацете испружени напред. На ерусалимот во црквата Св.Богородица, Битола (1830) Аврам стои и трите цепеници ги држи потпрени на десното рамо, а левата рака ја кренал и го испружил показалецот пред Лота, гест на комуникација. Сигнатурата е грчка (ΟΑΒΡΑΜ Ι ΤΟΙ ΟΛΟΤΑ ΤΥΛΩΤ). Двајцата се претставени во долги сини туники, со куси наметки(црвена и розова), белокоси, со кратки уредни коси и бради. Лот е проќелав.

Понатаму преданието се илустрира во повеќе епизоди: Лот го полева дрвото, ѓаволот ја пие водата, Соломон наредува да се исече дрвото, мажи го носат дрвото (маж го носи дрвото).¹² На ерусалимите сочувани на просторот на Македонија, целото предание го среќаваме во тематската содржина на ерусалимите што потекнуваат од првата половина на XIX век, во црквите Св.Недела, Битола, 1813 год. (сл.1), Св.Богородица, с. Модрич, Струшко, 1818 год. (сл.2) и во црквата Св. Богородица, Битола, 1830 год.(сл.3). Во подоцнежните примероци преданието е сликано во скратена верзија во две или три епизоди, а секогаш започнува со епизодата - Лот го полева дрвото.

Втората епизода од преданието ја илустрира епизодата – Лот, кој го полева троичното дрво(кипарис, чемпрес и кедар). На ерусалимот од св. Недела, 1813 година, Лот со сад истура млаз вода во коренот на веќе израснатите стебла. Во истата епизода на ерусалимот од црквата Св.Богородица, с.Модрич, Струшко(1818), Лот е

претставен свртен надесно, со широк млаз вода го полева троичното дрво, кое доминира среди рудиментираната вегетација наоколу. Единствено на битолскиот ерусалим од 1830 година, трите гранки се мали и тукушто пролистале, сликани непосредно до храмот посветен и изграден во долината на Чесното дрво, познат како Лотова црква.¹³ На два ерусалима во црквата Св. Богородица, Битола, во оваа епизода се чита **ЛОТЪ ПРСКА ФИДАНА**, (1861) и **ЛОТЪ ПРСКА ФИДАНА**(1865), а на ерусалимот во црквата Св. Јован Претеча, Кратово, се чита, **ЛОТЪ СТИ МАНАСТИР**, (1868).

Третата епизода на преданието на ерусалимот од св. Недела, Битола, 1813 година - “ѓаволот ја пие водата”, ѓаволот е претставен, (како што се опишува во преданието) трансформиран во човек,¹⁴ со гротескно лице, облечен во кафена куса туника, темносиви панталони и кафени чизми високи до колената. Тој е свртен со грб кон Лот, го кренал садот со левата рака и од неа пие вода, а во десната рака држи друг сад. Лот ги испружил своите раце кон ѓаволот, а со поглед е свртен кон белото магаре што стои до него, натоварено со еден ист сад со вода. На ерусалимот од црквата Св.Богородица, с. Модрич (1818), додека ѓаволот пие вода, во другата рака држи уште еден кожен мев со вода, Лот е свртен налево, а телото е претставено фронтално, со испружени раце кон садот со вода од кој пие ѓаволот. Ѓаволот е претставен грд, со анимални атрибути, кафено обоен. Зад Лот е претставено бело магаре натоварено со уште еден сад со вода. На ерусалимот од 1830 година Лот е свртен со грб кон ѓаволот. На два ерусалима во црквата Св. Богородица, Битола, во оваа епизода се чита: **ЃАВОЛА ЈА ПИЕ ВОДАТА** (1861) и **ЃАВОЛА ЈА ПИЕ ВОДАТА** (1865).

Третата епизода од преданието се однесува на царот Соломон, кој наредил да се исече дрвото за градењето на Ерусалимскиот храм. Преданието се заснова врз старозаветниот текст(3Цар.5-6).

¹³ Аци А. Ф. Михајловски, *На ацилак во Светата земја*, Скопје 2005, 58- 59.

¹⁴ М. К., Цепенков, *Народни приказни-легенди*, кн.4,27.

¹² М., К., Цепенков, нав. дело.

“По многу години се родил Соломон и станал цар на Евреите. Една ноќ насоне му се јавил Господ и го предупредил да му изгради храм. Соломон ја почнал изградбата. Се работело триста години. Мајсторите го исекле и дрвото на Лот, но тоа не се вградувало во градбата”.¹⁵ По многу години од ова дрво ќе биде направен крстот на кој е распнат Исус Христос. За него однапред претскажал пророкот Исаија: “Славата на Ливан ќе дојде при тебе, кипарис, чемпрес и кедар, да го украсат просторот на моето светилиште, ќе го прослават моето подножје” (Ис.60,13). Оваа епизода е претставена само на шест ерусалими: во црквата Св. Недела (1813), во црквата Св. Богородица (1818), црквата Св. Богородица, Битола (1830), во манастирската црква Св. Ѓорги, над с. Селце, Прилепско, (1870), во манастирот Св. Јоаким Осоговски (1896) и во Конзерваторскиот центар Скопје (кр. на XIX век). На ерусалимот во црквата Св. Недела (1813), царот Соломон, свртен надесно седи на престол со висок наслон, на врвот со триаголен завршок. Тој е облечен во портокалова царска облека со окер лорос околу вратот, кој се спушта надолу. На главата носи круна од отворен тип. Десната рака му е поставена на коленото, а со левата покажува кон троичното дрво. На ерусалимот во црквата Св. Богородица, с. Модрич, Струшко (1818), царот Соломон седи на дрвен престол со висок наслон декориран на истиот начин како престолот на Аврам во првата епизода, со буквата “X”. Соломон е претставен со црвена царска туника и сина наметка, млад, со отворена круна на главата. Со левата рака покажува кон троичното дрво. На битолскиот ерусалим од 1830 година, Соломон седи на бела клупа, во десната рака држи царски жезол, а со левата покажува кон дрвото. Додека на ерусалимот во манастирската црква Св. Ѓорги, над с. Селце, Прилепско, 1870 година, Соломон е облечен во темнозелена долга туника, со црвена наметка, седи на убаво декориран престол со барокни елементи. На ерусалимот во манастирот св. Јоаким Осоговски, 1896 година, престолот на кој седи царот Соломон сосема малку се назира од десната страна, тој е облечен во темнозелена долга туника, со црвена наметка, на главата носи отворена круна и дава наредба да се исече дрвото(сл.4). Поради оштетувањето на сликаниот слој на ерусалимот во Конзерваторскиот центар Скопје, фрагментот од човечка фигура што седи укажува дека овде бил насликан царот Соломон. Во истата епизода, која е симетрично поделена со троичното дрво, на средината се појавува и еден маж, дрвосечач што ја извршува

Сл.4. “Предание за Чесното дрво”, Ерусалим, 1896 година, непознат автор, ерусалимска сликарска школа, манастир Св. Јоаким Осоговски, Крива Паланка (Фото, С.Доневски)

наредбата. На ерусалимот во црквата Св. Недела (1813) оваа сцена има еден жанр-мотив. Тој е облечен во темносива куса туника до колена, со ракави до лактите, окер панталони и окер чизми. На сите овие ерусалими мажот е претставен со високо крената секира. Првата гранка од троичното дрво е пресечена и паѓа кон земјата. Истата претстава може да ја проследиме и на ерусалимот од Националниот музеј во Старо Каиро (Moorsel.v.P., Immerzeel, M.).¹⁶ На ерусалимот во манастирот Св.Јоаким Осоговски, 1896 година, во епизодата се чита **СЕКЪТЪ ДАРВОТО**, а дрвосечачот во куса портокалова туника замавнал со секирата. Со словенска сигнатура е дообјаснета истата сцена на ерусалимот во црквата Св. Богородица, Битола(1865), **сече дрвото**, и во црквата Св. Преображение, Прилеп,1870, (**ЎСЕК ДРВО**).

Во последната епизода на овие ерусалими исеченото дрво, вообичаено, го кренале и го носат на рамена двојца мажи облечни во куси туники врз панталоните и високи чизми: Св.Недела, Битола, (1813), Св.Богородица, с. Модрич, Струшко, (1818), Св. Богородица, Битола, (1830). Мажите со куси туники и со боси нозе се претставени на ерусалимите во: Св. Богородица, Битола, (1861), (сл.6), Св. Богородица, Битола (1865), црквата Св.Јован Претеча, Кратово, словенска сигнатура **ПОДІГАНІЕ ДРЕВО**,(1868), манастирската црква Св.Ѓорги, над с. Селце, Прилеп, 1870, Галеријата на икони, Заводот и музеј Прилеп, 1870, црквата Св.Преображение, Прилеп, сигнирана **ПОДИГАНІЕ ДРЕВО** (1870), црквата Св.Ѓорги, Влашко маало, Охрид, грчка сигнатура **ΕΙΚΟΝΗ ΤΟ ΦΙΛΟΝ**, 80-90 год. на XIX век, и во манастирот Св. Јоаким Осоговски, словенска сигнатура **ΕΔΙΓΙΤЪ**

¹⁵ В., Стојчевска-Антиќ, Д., Драгојловиќ, 184. Цепенков, К.М., 28.

¹⁶ (в.) P.V., Moorsel, M., Immerzeel, *A short introduction into the collection of icons in the Coptic museum in old-Cairo*, Orientalia Lovaniensia Analecta, Coptology Past, Present, and Future, Edited by S. Guversen - M. Krause - P. Nodel, Peeters, Leuven, p.38. abb.2 .

Сл.5. Ерусалим, средината на XIX век, црква Св. Богородица, Битола

Сл.6. Ерусалим, 1861 година, црква Св. Богородица, Битола

ДАРВОТО, 1896 година. Меѓутоа, имаме примери каде што само по еден маж се појавува како носач на дрвото облечен во туника долга до колена и со боси нозе, како на ерусалимот од средината на XIX век во манастирот Св. Јоаким Осоговски (сл.7), во Музејот на град Скопје, сигнирана **ВДИГАТЪ ДРАВТО**, (1893), во црквата Св. Богородица, Дебар, исто така со словенска сигнатура **ВДИГАТЕ ДАРВОТО** (1893), црквата Св.Богородица Пречиста, с.Шлегово, Кратовско, 90- тите години на XIX век итн.

Ерусалимите се сликани во стилот на ерусалимската сликарска школа. Вниманието е посветено на содржината на истите. За нив е карактеристично минијатурното сликарство, пренатрупано со мноштво фигури. Нивната иконографија е посветена на икономијата на спасението, заснована врз првородниот грев и искупителната крстна жртва Христова, а завршува со страшниот суд. Во врска со програмската содржина преданието за Чесното дрво е неизбежно сиче во нив. Тие се изработувани набрзина за да ја задоволат побарувачката на многубројните поклоници на Светиот гроб. Биле продавани на големиот панаѓур организиран на улицата на Страданието (Виа Долороса) во Ерусалим, по повод Велигден. Македонската граѓанска класа и свештенството, во текот на целиот XIX век патувале во Светата земја и оттаму како су-

венири за спомен и документ за доказ на изршедниот чин и стекнувањето на престижната титулација, ги донеле овие икони на платно. Со посредство на поклониците/ациите, преданието за Чесното дрво е пренесено во Македонија. Неговата популарност во народната традиција можеме да ја следиме во градовите со најголема поклоничка традиција во Македонија, Штип и Прилеп. На тоа укажува нашето книжевно наследство, каде што оваа предание е забележано како штипско и прилепско. Сепак, оваа дидактичка композиција не успеала да навлезе во уметноста во Македонија во XIX век и не добило своја ликовна претства.

Сл. 7. Ерусалим, средината на XIX век, Манастир Св.Јоаким Осоговски

Sneška LAKALISKA

**LEGENDS FOR THE “HOLY TREE” AND THE DEVOTEE ICON OF
“JERUSALEM” IN MACEDONIA DURING THE 19th CENTURY**

Summary

The apocryphal legends for the Holy Tree were created in the Old Testament tales attributed to Lot's drunkenness and the sin with his two daughters, and they were embedded with events of King Solomon building of the Temple of Jerusalem, and were related to the Holy Cross and the Crucifix of Jesus Christ. The legends concerning the Holy City of Jerusalem were illustrated on the large icons known as “Jeru-

salem” representing many episodes: Abraham gives away the torch to Lot, Lot waters the three, the Devil drinks the water, and Solomon gives an order to cut the tree and men carrying the tree. This apocryphal legend with its didactic content were very popular in the folk tradition in Macedonia, and our literary tradition has evidence of this legends found in Prilep and Štip